

**אהרן משה שרייבער: טענות לא נכונות על הבנות חדשות ודעות מקוריות
תגובה למאמרו של י"א שפירא, "אסכולות חלוקות בשאלות תורה ומדעים
בבית מדרשו של הגר"א"
בד"ד 13 (אלול תשס"ג, עמ' 5-53)**

ישראל שפירא, במאמרו¹ לא הזכיר את העובדה שפרסמתי מאמר ארוך ומקיף בדיוק על הנושא שעליו כתב את מאמרו. כדי למנוע חשד בגניבה ספרותית, נזהרים מחברים רבים מציטוט מאמרים אחרים שכבר התפרסמו באותו נושא על ידי מחברים אחרים. פעמים רבות, מצטטים את המאמרים הקודמים בתחילת מאמריהם בפרט כשהמאמרים הקודמים הופיעו באותו כתב עת.

המאמר שלי הופיע כשנתיים לפני מאמרו של שפירא, ונדפס בשני גליונות עוקבים של בר"ד,² אותו כתב עת שבו הופיע מאמרו של שפירא. ההבנה החדשה³ כביכול של שפירא, היינו, שהגר"א ראה קשר בין התפתחות המדע ובין התקופה המשיחית, היא בדיוק הלב של מאמרי כבר"ד. רעיון זה גם כלול בכותרת של מאמרי, "השקפתו של הגר"א על חשיבות ההשכלה הכללית ועל ההקשר לימות המשיח" (ההדגשה איננה במקור).

אף על פי כן, לא התנהג שפירא כמחברים אחרים ולא הזכיר את מאמרי בתחילת מאמרו, רק הזכירו באמצע מאמרו. וגם שם טמון אזכורו של מאמרי בחלק שני של הערה ארוכה המשתרעת על שני עמודים (עמ' 10-11) והמודפסת באותיות קטנטנות. גם שם מצומצם אזכורו של מאמרי לכותרו לבר, ואין אפילו רמז קל לכך שהמאמר הוא מקיף, ארוך ומפורט ודן באותו נושא של מאמרו של שפירא. ועוד, האזכור הפעוט הזה הוא שלילי ומאשים אותי בטעות, בו בזמן ששפירא בהאשמתו הוא הטועה בדבר יסודי, כמו שאוכיח להלן. כמו כן, יש אזכור אחר למאמרי, וגם הוא נמצא בהערה (בעמ' 7). גם אזכור זה מטעה בנוגע לבסיס שעליו סמכתי את מאמרי.

שפירא טוען⁴ שפירשתי באופן מטעה את דעתו של האדמו"ר הזקן, ר' שניאור זלמן מלאדי, בנוגע לאיסור ללמוד חכמות ומדעים. להפך, שפירא טעה טעות יסודית כפולה ומכופלת כמו שאבאר.

- 1 "אסכולות חלוקות בשאלות תורה ומדעים בבית מדרשו של הגר"א", בר"ד, 13, אלול תשס"ג, להלן, "מאמרו של שפירא".
- 2 בר"ד, 9 (תשנ"ט), 10 (תש"ס), "השקפתו של הגר"א על חשיבות ההשכלה הכללית ועל ההקשר לימות המשיח".
- 3 הנ"ל, "מאמר המאמר מקור חדש. שהגר"א ראה בלימוד המדעים אמצעי לקירוב הגאולה", עמ' 5; הנ"ל עמ' 31-30.
- 4 מאמרו של שפירא, עמ' 11, הערה 26, שורה 5-6.

(א) שפירא כותב,⁵

ידוע לכל בר בי רב, שהן פסקו של הגר"א בביאורו, והן של אדמו"ר הזקן בשו"ע הרב (הלכ' ת"ת פ"ג ה"ז) מקורם בגמ' מנחות צט ע"ב: "שאל בן דמה... כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה 'לא ימוש ספר התורה מפיו והגית בו יומם ולילה', — צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית". כלומר, לימוד חכמות באופן שאינו משתייך, עוזר או מסייע ללימוד התורה.

דברי הגר"א על-אודות הפילוסופיה מבוססים אם כן על דברי הגמרא במנחות, שלימוד חכמה ללא צורך הרי זה בכלל הגזירה של 'ארור שילמד בנו חכמת יונית'.⁶

שפירא טועה מכיוון שגישתו של ר' שניאור זלמן ללימודי חול היא הרבה יותר מחמירה מגישתו של הגר"א. ר' שניאור זלמן התנגד בתוקף ללימודי חול, כמו שביארתי באריכות במאמרי הנ"ל בבר"ד.⁷ הוא אומר בדברים ברורים שאינם משתמעים לשתי פנים, בשו"ע שלו: "ולא בדברים בטלים בלבד, אלא אפילו בחכמות העולם אסור לעסוק...".⁸ וכן הוא כותב בספר התניא:

...משא"כ בחכמת האומות עובדי גלולים הוא מלביש ומטמא בחי' חב"ד בנפשו האלהית בטומאת קליפת נוגה בחכמות אלו ... אלא א"כ עושה אותן קרדום לחתוך בהן, דהיינו, כדי להתפרנס מהן בריוח לעבוד ה' או שיודע להשתמש בהן לעבודת ה' או לתורתו וזהו טעמו של הרמב"ם ורמב"ן וסיעתן שעסקו בהן.⁹

ישנה גם כן מסורת נאמנה וידועה בין חסידי חב"ד על גישת בעל התניא לשלול לימוד המדעים. הם מבינים שדעתו היא שרק גאונים ואנשים דגולים כמו הרמב"ם והרמב"ן מותרים ללמוד חכמות אלו.¹⁰

לעומת דעתו של ר' שלמה זלמן מלאדי, הייתה לגר"א גישה מתירנית יותר ללימוד המדעים והחכמות. ייתכן שהוא חשב שלימוד המדעים והחכמות הוא חובה על כל יהודי, כמו שביארתי במאמרי הנ"ל בבר"ד. הלא הגר"א האמין, "והארם צריך לידע ג' חכמות, חכמות האלקית,

5 הנ"ל, עמ' 10, הערה 26, שורה אחרונה של העמוד.

6 הנ"ל, עמ' 30. טענה זו של שפירא באה באמצע התקפה נלהבת ומופרזת, של שפירא על ר' יהושע מונדשיין, חכם ומחבר ידוע.

7 בר"ד, 10 (חורף תש"ס), עמ' 10-11.

8 שולחן ערוך הרב, הלכות תלמוד תורה, פרק ג, סעיף ז.

9 לקוטי אמרים — תניא, פרק ח, עמ' 13.

10 שפירא היה יכול בקלות למנוע שיבוש זה לו היה מתייעץ עם מומחה לתורת חב"ד ומסורתו, כמו פרופ' שלמה זלמן הבלין. הלה, שהוא ידען ידוע לספרות ההלכה מרצה באוניברסיטת בראיילן, האוניברסיטה שבה עובד שפירא.

חכמת הטבעית, חכמת המעשית¹¹. ייתכן אפילו שהגר"א החשיב לימודי המדעים והחכמות כלימוד התורה עצמה (ראה סעיף ג) להלן).

לכן שיבוש יסודי הוא לשפירא לבלבל ולצרף יחד את דעותיהם הנפרדות של שני גדולים אלו, הגר"א ובעל התניא, ולטעון שלשניהם דעה אחת בעניין זה.¹² שפירא מכפיל את טעותו בטענתו ששניהם, הגר"א ובעל התניא, האמינו בדעה ששפירא בדה מלכו. דעה זו היא שלימוד החכמות מותר רק כשהן משתייכות, עוזרות, או מסייעות ללימוד התורה.¹³

(ב) שפירא, בטעות, מכין שהמונח "חכמת יונית" בתלמוד¹⁴ מתייחס, ללא כל ספק, ללימוד מדעים ולהשכלה הכללית. הבעיה היא שזה אינו נכון כלל. רש"י ורוב מפרשי התלמוד הבינו את המונח הזה כמתייחס ללשון סודי המרמז, בחכמה, על עניינים שונים שדיברו היוונים ביניהם.¹⁵ לפי דעתם, המונח אינו מתייחס כלל ללימוד המדעים והחכמות. הבנה זו של רש"י מתאימה לחלוטין לסיפור בתלמוד שם שהשתמשו במונח זה ביחס לשפה סודית.

שפירא גם מעוות את דברי האנציקלופדיה תלמודית כדי לתמוך ברעתו.¹⁶ לפי דבריו, מגיעה האנציקלופדיה למסקנה ש"על המושג חכמה יונית חלוקים הפרשנים, חלקם סבורים שהכוונה לפילוסופיה". אבל אין זו מסקנת האנציקלופדיה. להפך, האנציקלופדיה טוענת שרובם של המומחים בעניין זה סבורים כרש"י. וכה נאמר שם:

חכמת יונית האמורה כאן [בתלמוד] היתה ברמיזה, כמו 'לשון חכמה' שפירושו לדבר דברי חידות ורמזים, שהיו מדברים בלשונות שמשמעותם אחרת מכפי כוונתם... ונקראת אותה חכמה, חכמת יונית, שהיוונים היו רגילים בה, וחכמות רמזות אלו בלבד הוא שאסרו מפני מעשה שהיה, אבל אין ספרי שאר החכמות וחכמת הטבע ומה שאחר הטבע הכתובים ביונית בכלל זה... או שאין לפרש שחכמת יונית היא החכמה לעמוד על המציאות וסדר העולם, שאין היא חכמת יונית, אלא חכמת כל אדם, ובוודאי מותר ללמד אותה...¹⁷

לכן, טעה שפירא כשאמר,¹⁸ "יודע לכל בר בי רב, שהן פסקו של הגר"א בביאורו, והן של אדמו"ר הזקן בשו"ע הרב, מקורם בגמרא מנחות צט ע"ב [המדבר על מניעת לימוד חכמת יונית]. להפך, כל בר בי רב יודע שאין הדבר כך. גם ייתכן מאוד שהגר"א הבין את המונח, חכמת יונית, כמו שרש"י ורובם של מפרשי התלמוד הבינו אותו, ולא כפי הכנת שפירא.

- 11 ליקוטי הגר"א, פרוש לישעיהו, ירושלים, תשכ"ג, עמ' יא, מובא במאמרי הנ"ל עמ' 9, הערה 9.
- 12 מאמרו של שפירא, עמ' 10-11, הערה 26.
- 13 הנ"ל, עמ' 11, הערה 26, שורות 3-4 ועמ' 30.
- 14 מנחות צט ע"ב.
- 15 רש"י, מנחות שם, ד"ה חכמת יונית: "רמזות"; רמב"ם, פירוש המשניות בסוף מס' סוטה, ועוד.
- 16 מאמרו של שפירא, עמ' 29, הערה 94.
- 17 אנציקלופדיה תלמודית, כרך טו, עמ' נט.
- 18 השורה האחרונה בהערה 26, בסוף עמ' 10, והשורה הראשונה של הערה זו בעמ' 11.

(ג) שפירא התעלם מהאפשרות שייכתן שהגר"א האמין שלימוד המדע והחכמות נחשב ושקול כלימוד התורה עצמה. הלא הגר"א סבר ש"גם לימודי עולם השפ"ל דרכי ה' המה, והיא גם היא בת מלך... אל תבוז לימודי החכמות שלא לכנס אליה כל עיקר, הלא החכמה והבינה עושה שניהם ה"י".¹⁹ אפשר שכלול רעיון זה במאמרו של הגר"א, "כל החכמות נצרכים לתורתנו וכלולים בה".²⁰ אחרי כן, כאמצע מאמרו,²¹ פתאום מביא שפירא בעצמו רעיון זה. אבל שם התעלם ממה שכתב קודם לכן על התנגדות הגר"א ללימוד המדעים והחכמות.

יש קצת סיוע לרעיון זה מהעובדה שידוע שהגר"א הקדיש כל חייו ללימוד התורה, ישן רק שעות אחדות ביממה, ומאוד החמיר לא לבטל אפילו רגע מהתעסקות בתורה. ואם כן, איך בילה הגר"א זמן בלימוד גיאומטריה ושאר החכמות. הוא גם כתב כמה חיבורים אחרים על החכמות.²² נכונות רעיון זה תפתור תמיהה זו.

שלוש הטעויות הנ"ל של שפירא מדגימות את חוסר הבנתו של שפירא בנוגע לדעתם של הגר"א ושל רבי שניאור זלמן. טעויות אלה מערערות את אבן היסוד בטענת שפירא, שהגר"א ורבי ש"ז נקטו עמדה דומה בלימודי החכמות. באמת, אף אחד מהם לא האמין, כשפירא, שמותר ללמד החכמות רק אם הן משתייכות או משמשות כעזר או סיוע ללימוד התורה.²³ טרחה יתירה לפרט את כל הטעויות במאמרו של שפירא. לכן אפרט עוד רק כמה מהגסות שבהן. יחד עם הטעויות שהבאתי לעיל, יספיקו אלה להוכיח את אי הבנתו היסודית של דעות הגר"א.

1. שפירא טוען שרבי חיים מוולאז'ין "אינו מתייחס, ולו ברמז, ליחס הגר"א למדעים... ארבע הקדמות כתב ר' חיים לספרי רבן, ובאף אחת מהן אין אזכור על יחסו של הגר"א לחכמות הכלליות... מאומה. כביכול לא היו דברים מעולם".²⁴ טענה זו היא טעות בולטת מכמה סיבות. ראשית, ידוע (ומובא במאמרי הנ"ל בבר"ד²⁵) שר' חיים אמר לאחינו, ר' אברהם שמחה מאמצי'סלאוו, שהגר"א משתוקק להערכת החכמות מלשונות אחרות ללשון הקודש". גם פה,

19 ר' יעקב משה מסלונים, נכד הגר"א, בהקדמתו לספר 'איל משולש' של הגר"א על גיאומטריה. ההקדמה משקפת את דעת הגר"א על לימוד החכמות. ר' יעקב משה היה המוציא לאור של ספר זה. רוב כתביו של הגר"א נמסרו לו להכינם לרפוס והוא הקדיש את חייו למטרה זו. הוא היה בקי בהם בקיאות מופתית. שפירא, עצמו, מביא ציטוט זה בעמ' 23 במאמרו.

20 ר' ישראל משקלאוו, הקדמה לפאת השלחן.

21 עמ' 23 ו-30.

22 "וכן שארי חכמות שנשאר ממנו חיבורים עליהם", הקדמת ר' מנחם מנדל משקלאוו לביאור הגר"א על מסכת אבות, אבות דרבי נתן, ומסכתות קטנות, שקלאוו תקס"ד. ראה פרטים על חיבורי הגר"א על כמה מהחכמות במאמרי הנ"ל בבר"ד 9, עמ' 9.

23 מאמרו של שפירא, עמ' 9, הערה 26, ועמ' 30.

24 מאמרו של שפירא, עמ' 35. שפירא חוזר על אותה טענה בעמ' 49.

25 עמ' 7.

סותר שפירא את עצמו מכיוון שהוא מצטט אמרה זו של ר' חיים במקום אחר במאמרו,²⁶ אבל מתעלם ממנה כאן.

שנית, ר' חיים, בסעיף האחרון של הקדמתו לספרא דצניעותא²⁷ כתב, "לזכות את הרבים ... להוציא לאור כל הנמצא אתו מכ"י (מכתב יד) קדשו בנגלות ובנסתרות ובכל החכמות ראמות (כך במקור) ונשגבות" (ההדגשה איננה במקור).

שלישית, מאמרו של רבי חיים מוולאז'ין: "אמר רבינו [הגר"א] שממקום שמסתיים הפילוסופיא משם ולמעלה מתחיל חכמת הקבלה".²⁸

2. שפירא²⁹ מדבר על הרב אליהו רגולר, רב בקאליש, ו"על קשריו האפשריים עם הגר"א". כבר הוכחתי במאמרי הנ"ל³⁰ שרבי אליהו רגולר היה רק בן שלוש או ארבע כשנפטר הגר"א. לכן, מגוחך לדבר על קשריו האפשריים עם הגר"א.³¹

26 עמ' 20 במאמרו.

27 הספר נדפס בוויילנא והורודנא, שנת תק"פ.

28 אשר הכהן, כתר ראש, אורהות חיים, וולאז'ין, תקע"ט, סי' ס-סא.

29 עמ' 43, הערה 139.

30 בר"ד, 9, עמ' 6, הערה 2.

31 שפירא הסתמך על ספרו של בצלאל לנדוי, הגאון החסיד מוילנה, ירושלים, תשל"ח, שיש בו כמה דברים לא נכונים.

